

Zihârdan Dönmenin Mahiyetine İlişkin Olarak Mücâdele Suresi Üçüncü Âyetin Tahlili

An Analysis of the Third Verse of Sūra Al-Mujādala with Respect to Essence of Breaking Zihâr

Yazar Bilgisi Author Information

Ömer Faruk ATAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Bilecik, Türkiye
Asst. Prof., Bilecik Şeyh Edebali University Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, Türkiye
ofaruk.atan@bilecik.edu.tr, www.orcid.org/0000-0002-9570-9674

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij1190547
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
17 Ekim/October 2022	13 Haziran/June 2023

Öz

Câhiliye döneminde birçok boşama türü olup, bunlardan biri zihâr uygulamasıydı. Erkeğin hanımını kendisine haram kılmak gayesiyle evlenmesi haram olan bir kadına benzetmesi şeklinde tanımlanan zihâr, toplumda bilinen yaygın bir boşama şekliydi. Bu şekildeki uygulama, Ahzâb ve Mücâdele surelerinde konu olmuş ve buna dair hükümler gündeme taşınmıştır. Ahzâb suresinde insanlarla olan ilişkiler bağlamında zikredilen zihâr, birbirine tezat iki farklı tavrın sergilenmemesi gerektiği ifade edilerek, eşler ve evlatlıklara karşı bu ikilemli davranış eleştirilmiştir. Toplumda yaygın olarak kullanılan hanıma anne yakıştırması ve evlatlığın öz çocuğu olduğu algısı şeklindeki bu iki ilişki, âyetin gündemine taşınmıştır. Böylelikle bu âyet, daha sonra inecek olan Mücâdele suresindeki konuya zemin hazırlamıştır. Mücâdele suresinde bu husus, fikhî açıdan detaylandırılmış ve buna dair cezaî müeyyideler zikredilmiştir. Âyetlerde dönemin mevcut uygulamasında olduğu gibi İslam'da da zihâr, bir boşanma şekli olarak kabul edilmiştir. Ancak bununla ilgili yeni bir hukukî düzenleme getirilerek, buna dair çözümler sunulmuştur. Böylece Câhiliye'de ebedi olarak haram kabul edildiği için geri dönüşü olmayan zihâra Kur'ân, yeni bir kimlik kazandırmıştır. Buna göre boşanmayla sonuçlanabileceği gibi kefâret seçenekleriyle zihâra yeni bir çözüm getirilmiş ve evliliğin devam ettirilmesi yönünde adımlar sıralanmıştır.

Bu iki surede bahsi geçen yeni hükümler ve buna dair detaylar, fukahâ tarafından değerlendirilmiş ve buna göre zihâr ahkâmı belirlenmiştir. Diğer ferî meselelerde olduğu gibi fakihlerin ittifak halinde olduğu konular olmakla beraber, birçok mevzuda ihtilaf ettikleri müşahede edilmiştir. Kaynaklarda geçen bu bilgiler ışığında çalışmamızda zihâr ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra, evliliğin sona erdirilmesi veya aile birleşiminin sağlanması açısından Kur'an'ın getirdiği yeni çözüm incelenmiştir. Bu çözümün dayanağı olan âyetlerin sıralaması, kelimelerin dizilişi ve kullanılan edatlar dikkate alınarak getirilen hükümler değerlendirilmiştir. Zira âyetlerde kullanılan kelimelerin, çözümü ve buna dair sonucu etkilediği tespit edilmiştir.

Çalışmamızda özellikle Mücâdele suresinin üçüncü âyetinde geçen “ثم يعودون لما قالوا” cümlesi incelenerek bunun fikhî hükümlere etkisi değerlendirilmiştir. Çoğunluk, genel olarak bu cümleye “söylediklerine/söylediklerinden dönüyorlar” şeklinde anlam verirken, bir kısım fakihler ise “söylediklerini tekrar ediyorlar” şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Literal yaklaşımdan kaynaklanan bu yorum farkı, zihârın vukuunu ve bundan dönüşün niteliğini etkilemektedir. Zira ilk yorumda zihârın vuku bulunduğu ve bundan dönmek için kefâret ödenmesi gerektiği ifade edilmiştir. İkinci yorumda ise -bunun kefâretle doğrudan ilgisi olmadığı ve- zihârın vuku bulması için bu lafzın tekrar edilmesi gerektiği savunulmuştur. Bu temel iki yorum arasındaki fark, spesifik olarak lafzî yaklaşımlarla âyetlere anlam vermede ve bunun doğurduğu hükmün keyfiyetine etki etmiştir.

Âyetlerin bu şekildeki literal yönü, ifade ettiği mananın kapsamı ve fikhî hükmünü belirlemede önem arz etmektedir. Bunun çerçevesini tayin etmek için konuya metodolojik olarak yaklaşp, diğer delillerin de dikkate alınacak bütünlükte olması gerekmektedir. Aksi takdirde doğurduğu sonuç farklı ve tartışılır olabilecektir. Buna göre özellikle Kur'an ve sünnet bütünlüğünde meseleye yaklaşmanın öneminin anlaşılması için spesifik olarak bir âyet ve bunda mezkûr olan cümle örnek alınarak konu, bütün boyutlarıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır. Böylece Kitâb'ın diğer delillerle olan ilişkisi ve bunun âyetleri anlamadaki rolü değerlendirilecektir. Bunun için öncelikle âyetler ve onlarda mezkûr olan kelimelerin dizgisi, edatların seçimi,

diğer âyetlerle olan münasebeti dikkate alınacaktır. Bunun yanı sıra bu âyetlerin hükmünün sünnetteki uygulaması ve ifade ettiği mana dikkate alınarak delillerin bütünlüğüne dikkat edilecektir. Yapılan lafzî değerlendirmeler için gramer bilgilerinden yararlanılarak, rivâyet ve dirâyet tefsirlerin verdiği bilgilerin yanı sıra fikhî kaynaklardaki değerlendirmeler incelenecektir. Burada tarafların lehte ve aleyhteki görüşleri dikkate alınarak bunlarla ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. Böylece âyetin ahkâm yönüyle birlikte fikhî kaynaklarında zikredilen bilgi ve değerlendirmeler ışığında çalışmamız şekillenecektir. Buna dair genel olarak ele alınacak zihâr kavramı, âyetlerde belirtilen süreci, bununla ilgili getirilen çözümler zikredilecek ve özel olarak mezkûr cümle gramer, semantik ve sünnetteki uygulamalarla yorumlamaya ve bununla ilgili fikhî tahliller yapılmaya çalışılacaktır. Böylelikle bu âyetin fikhî yönü, tefsir geleneği çerçevesinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Kur'an, Talâk, Zihâr, Kefâret.

Abstract

Zihâr is one of the many types of divorce seen in the Age of Ignorance. It was a common form of divorce, defined as a man's comparing his wife to a woman whose marriage is forbidden to him to make her wife unlawful for himself. This practice is addressed by Aḥzâb and Mujâdala sūras, and its provisions have been an issue of discussion. In Sūra al-Aḥzâb, which is mentioned with respect to relations with people, zihâr is criticized for unfair behavior towards spouses and adopted children by stating that two contradictory attitudes should not be adopted. The verse focuses on these two relations; namely, the common use of the term "mother" for wife and the perception that an adopted child is one's own child. Thus, this verse established the ground for the issue in Sūra al-Mujâdala, which would be revealed later. Sūra al-Mujâdala elaborated on this issue in terms of jurisprudence and mentioned its penal sanctions. In the verses, zihâr was accepted as a form of divorce in Islam, just as in the Age of Ignorance. However, a new legal provision was introduced, and solutions were offered. Thus, the Qur'ân gave a new status to zihâr, which was irreversible in the Age of Ignorance as it was considered strictly forbidden. In other words, a new solution was offered to zihâr, with the options of divorce or atonement (kaffâra), and possibilities were listed to ensure the continuation of marriage.

The new provisions mentioned in these two sūras and the details about them were evaluated by the fuqahâ', and the provisions of zihâr were clarified accordingly. As it often happens in various other issues, it was found that the fuqahâ' disagree on some aspects of the issue, although there are some others on which they are in agreement. In the light of the information in the literature, the present study offers broad information about zihâr and analyses the new solution brought by the Qur'ân in terms of terminating marriage or ensuring family reunification. It evaluates the provisions of this solution by taking into account the order of the verses, along with word order and the prepositions used in them. It was found that the words used in the verses affect both the solution and the result.

The expression "ثم يعودون لما قالوا" in the third verse of Sūra al-Mujâdala was examined and its effect on the jurisprudence was evaluated. While the majority of the fuqahâ' often interpret this sentence as "they go back on what they said/say", some jurists note that it means "they repeat what they say". This difference in interpretation, arising from the literal approach, affects the occurrence of zihâr and the nature of breaking it. The difference between these two interpretations has affected the literal approaches to interpreting the verses and the nature of the judgment about this issue.

The meaning of the verses in terms of judgment is critical in jurisprudence. To determine provision, it is necessary to approach the issue methodologically and take into account other evidence. Otherwise, the result will be divergent and debatable. Therefore, the present study evaluates the subject by considering all its dimensions based on a specific verse and a statement in it as an example to understand the importance of approaching the issue by ensuring the unity of the Qur'ân and Sunna. Thus, it evaluates the relationship of the Book with other evidence and its role in understanding the verses. With this aim in mind, first of all, it takes into consideration the verses and the syntax of the words mentioned in them, the choice of prepositions, along with the relationship these verses with other verses. Moreover, the present study pays a special attention to the integrity of the evidence by taking into account the application of the provisions of these verses in the Sunna and the meaning they express. For the literal evaluations, the study uses grammatical information and examines the evaluations in jurisprudential sources in addition to what is provided by narrated and direct exegesis. It takes into consideration not only supporting but also opposing views and makes evaluations about them. Thus, the present study is shaped in the light of the information and evaluations mentioned in the jurisprudential sources, together with the aḥkâm aspect of the verse. In this regard, it discusses the concept of zihâr in general, its process mentioned in the verses, and the offered solutions, and specifically interprets the expression above in the light of grammar, semantics and the practices in the Sunna; it makes jurisprudential analyses about it. Thus, it evaluates the jurisprudential aspect of this verse based on the tafsîr tradition.

Keywords: Islamic Jurisprudence, The Qur'ân, Ṭalâq, Zihâr, Kaffâra.

Giriş

Sırt anlamına gelen “zahr” kökünde türeyen “zihâr”, fikhî bir terim olarak “boşama kastıyla karısını kendisine evlenmesi haram olan bir kadına benzetmesi” şeklinde tanımlanmıştır.¹ Zihârın hicrî altıncı yılda Medine dönemindeki âyetlerde bahsi geçmiş,² Kur'ân'da iki surenin toplam dört âyetine genel ve özel olarak konu olmuştur. Nüzûl sıralamasına göre önce inen Ahzâb suresinde³ kişinin diğer insanlarla olan hukukî bağından bazıları ve bunlarla ilgili İslam'ın getirdiği hükümler bağlamında zihâr zikredilmiştir. İnsanın içinde iki gönül olmadığı için inanç açısından iki farklı tutumunun olmaması gerektiği gibi devamındaki zihâr hükmüyle bağlantılı olarak helali olan eşini, kendisiyle evlenmesi haram olan annesine benzeterek ona iki zıt muamelede bulunmaması vurgusu yapılmıştır. Evlatlık olanların kendi öz çocuğu olmadığı gibi, zihârla da hanımlarının anneleri olmadığı hükmü buyurulmuştur. Bu tür ifadelerden Allah'ın razı olmadığı gibi boş bir laf olduğu zikredilmekle beraber, dinî bir sorumluluğu olan bu sözlerle ilgili herhangi bir cezaî müeyyide belirtilmemiştir.⁴

¹ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, “Zihâr”, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1428/2007), 220; Ebû Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğîb el-İsfahânî, “z-h-r”, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân* (Mekke: Mektebetü Nezâr Mustafâ el-Bâz, 1418/1997), 2/413-414; Ebû'l-fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfrîkî el-Mısrî, “z-h-r”, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 9/203; Fikret Karaman - İsmail Karagöz - İbrahim Paçacı - Mehmet Canbulat - Ahmet Gelişgen - İbrahim Ural, “Zihâr”, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 715.

² Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi* (İstanbul: Nesil Yayınları, ts.), 92.

³ Ebu Ca'fer Muhammed b. İbrâhîm b. Zübeyr el-Ğarnâtî, *el-Burhân fî tertîbi suveri'l-Kur'ân* (Fas: Vizâretü'l-evkâf ve'ş-şüûni'l-İslâmiyye, 1410/1990), 57.

⁴ el-Ahzâb, 33/4.

Zihârın detaylı olarak zikredildiği sure ise Mücâdele olup, ilk âyetinde eşler arasında yaşanan bir olaydan dolayı kocasını Hz. Peygamber'e şikâyet eden bir kadından bahsedilmiş ve aralarında geçen diyalogun mahiyeti belirtilmemiştir. Sonraki âyetin bağlamından da anlaşıldığı gibi bu olayın zihâr olduğu ve bunun dinen kötü bir söz olduğu zikredilmiştir. Toplumda bilindiği gibi İslam da bunu boşama kabul etmekle beraber, bundan dönüş için bir cezaî müeyyidenin olduğunu belirtmiştir. Bunları bir sıralamaya tabi tutarak köle azadı, iki ay peş peşe oruç tutma ve altmış fakiri doyurma olduğunu ifade etmiştir.⁵

Bu çalışmamızda zihâr ile ilgili genel fikhî bilgiler verilerek buna dair değerlendirmeler yapılacaktır. Ayrıca Mücâdele suresinin üçüncü âyetinde geçen “يعودون لما قالوا” cümlesinden hareketle يعودون fiilinin mastarı olan עוד'a yüklenen anlam delilleriyle ifade edilerek tahliller yapılacak, kapsamı ve getirdiği yükümlülükler zikredilecektir. Lafzî değerlendirmelerin manaya ve dolayısıyla fikhî ahkâma etkisi ele alınarak belirtilecektir. Böylelikle bu değerlendirmelerin çerçevesi ve bununla ilgili diğer hususlar ele alınarak ahkâmı belirtilecektir. Makalemiz fıkıh ekseninde olmakla beraber tefsir ve Arap dili gibi farklı disiplinlerden de yararlanılmaya çalışılacaktır.

1. Zihâr

Câhiliye Araplarının kadını kendine ebedi olarak haram kılarak bir boşama şeklindeki zihâr, yaygın olan bir uygulamaydı. Kocanın boşamak istediği karısına “Sen bana annemin sırtı gibisin” diyerek ona cinsel olarak yaklaşmamayı ve böylece onu boşamayı kastetmekteydi. Zira zahr/sırt, cinsel beraberlikten bir istiâre olup, kocanın ona sırt çevirmesi onu bırakmaya delalet ettiği için bu kelimedenden türeyen zihâr kullanılmıştır. O dönemim örfünde yaygın olan bu tür cümlelerle kendisine benzetilen anne ve ondaki sırt bölgesi olsa da genel olarak evlenmesi yasak olan bütün kadınları ve onların baş, karın ve göğüs gibi bütününe delalet eden tüm bölge ve organları kapsamaktadır.⁶

Mücâdele suresinden geçen zihâr ile ilgili âyetler, hicretin altıncı yılında Evs b. Sâmit ve eşi Havle (veya “Huveyle”) bt. Sa'lebe arasında vuku bulan olayla ilgili nâzil olduğu nakledilmiştir. Evs, hanımı Havle'ye zihâr ifadesini kullanmış ve kadın, bunun üzerine Allah Rasulü'ne başvurmuştu. Bununla ilgili bir âyet inmediği için Rasulullah, toplumda bilinen bu uygulamayı onlar için geçerli saymıştı.⁷ Ancak bu olayın hemen peşinden “Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁸ âyetinde zikredildiği gibi bu olay, sebab-i nüzûl kabul edilmiştir. Bu âyetten sonra zihâr ile ilgili üç âyet daha nazil olmuş⁹ ve onlara bu yeni hüküm tebliğ edilmiştir.¹⁰

1.1. Zihârın Tanımı

Zihâr; sırt, arka ve yüzey gibi anlamlara gelen “zahr” kökünden türeyen ve lügâvî olarak “iki elbise birbirine uyup, birini diğeri üzerine giymek, yardım etmek” anlamına

⁵ el-Mücâdele, 58/2-4.

⁶ Cürçânî, *Ta'rifât*, 220; Abdurrahmân el-Cezîrî, *Kitâbü'l-fikh 'ala'l-mezâhibi'l-arba'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 4/431.

⁷ Cürçânî, *Ta'rifât*, 220.

⁸ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), el-Mücâdele, 58/1.

⁹ el-Mücâdele, 58/2-4.

¹⁰ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 92-93.

gelmektedir.¹¹ Kimi değerlendirmelere göre zihâr; “فما استطاعوا أن يظهره (Artık onu ne aşabildiler/üstün gelebildiler)”¹² âyetinde buyurulduğu gibi, yücelik/üstünlük anlamındaki “zahr” kelimesinden türemiştir. Çünkü vücuttaki diğer organlara göre bu bölgenin zikredilmesinde bir öncelik/önemi yoktur.¹³ Fıkhî bir terim olarak zihâr ise; kocanın hanımını (veya bütünü ifade eden organını) kendisine haram kılmak gayesiyle dinen evlenmesi haram olan bir kadına benzetmesi şeklinde tanımlanmıştır.¹⁴ Bu husus Kur’ân’ın iki suresinin dört âyetinde konu edilmiştir. Ayrıca hadis kaynaklarında âyetlere sebab-i nüzûl teşkil eden ve konuya referans olan bir olay ile sonrasında vuku bulan -“Sünnette Zihâr” başlığının altında zikredileceği gibi- tâlî ikinci bir rivâyet daha aktarılmıştır.

1.2. Nasslarda Zihâr

Kur’ân’ın indiği dönem ve toplumdaki kronik problemlere yaklaşımı; tedrici olarak bunu kökten kaldırma, ıslah ederek yeni bir kimlik kazandırma veya bunun yerine yeni hükümler ihdas etme şeklindeki adımlarla olmuştur. Bu aşamaların süreci, âyetlerin sebab-i nüzûlü ve hadislerin sebab-i vürudu ile o dönemde mevcut olan olayların perde arkasıyla ilgili bilgilerden anlaşılmaktadır. Böylece Kitâb ve sünnetin konu edindiği meselede sürecin gelişimi ve buna dair atılan adımlarla inşa edilen yeni hukuk net olarak anlaşılmış olacaktır.

Câhiliye toplumunda kadına bir eziyet aracı olarak kullanılan ve onu çeşitli saiklerle tehdit veya hukukî mahrumiyete maruz bırakılmasına sebep olan boşama işlemleri olmuştur. Bunlardan birisi de ebedi bir hürmeti gerektiren ve dönüşü olmayan bir boşama türü olan zihâr uygulamasıydı.¹⁵ Karşılaşılan bu muameleyi nasslar konu edinmiş ve dinin buna dair bakış açısı zikredilerek, yeni bir statü ve buna yönelik yaptırımlar getirilmiştir. Buna dair değerlendirmeler yapmak üzere Kur’ân ve sünnetten müteşekkil olan nasslarda zihârla ilgili bilgiler verilecektir.

1.2.1. Kur’ân’da Zihâr

Kur’ân’da zihâr, Ahzâb ve Mücâdele olmak üzere iki surede konu edilmiştir. Bu iki surenin toplam dört âyetinde zihâr genel ve özel olmak üzere zikredilmiş ve bunun cezaî müeyyidesi belirtilmiştir. Ahzâb suresi nüzule göre doksanıncı sırada iken, Mücâdele ise yüz beşinci suredir. Buna göre Mushaf sıralamasında olduğu gibi, iniş sıralamasında da bir farklılık olmayıp önce Ahzâb, sonra Mücâdele suresi nâzil olduğundan¹⁶ dolayı bu sıralama takip edilerek değerlendirmeler yapılacaktır.

Ahzâb suresinde konuyla ilgili geçen âyette insanın içinde iki gönlün olmadığı gibi, evlatlıkların da kendi öz çocuğu olmadığı ve bu tür sözlerin boş bir laf olduğu belirtilen konular arasında genel bir ifadeyle zihâr; “Allah, hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır. Kendilerine zihâr yaptığınız eşlerinizi de anneleriniz yapmamıştır. Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır. Bu sizin ağızlarınızla söylediğiniz (fakat gerçekliği olmayan)

¹¹ Cürcânî, *Ta’rîfât*, 220; Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 715.

¹² el-Kehf, 18/97.

¹³ Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî et-Taberistânî, *et-Tefsîrü’l-kebir* (Beirut: Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 15/252.

¹⁴ Cürcânî, *Ta’rîfât*, 220; Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 715.

¹⁵ Muhammed et-Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: Dâru Suhnûn, ts.), 28/11; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr fî’l-akîdeti ve’s-şerî’ati ve’l-menhec* (Beirut: Dâru’l-Fikri’l-mu’âsir, 1411/1991), 28/13.

¹⁶ Ğarnâtî, *Burhân*, 57; Hayreddin Karaman - Mustafa Çağrırcı - İbrahim Kâfi Dönmez - Sadrettin Gümüş, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 4/363 ve 5/257.

sözünüzdür. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir.”¹⁷ şeklinde zikredilmiştir. Nüzûl sıralamasına göre Ahzâb suresindeki bu âyet daha önce inmiş olup, burada genel bir ifadeyle zihârdan söz edilmiş ve konuyla ilgili daha sonra Mücâdele suresinde inen âyetler bu hususu detaylandırmıştır.

Ahzâb suresinde geçen bu âyette onu doğuran kadın dışında başka bir annesi olmadığı özellikle vurgulanarak, “annelik” noktasında başka kadınların bu statüye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak “Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütanneleriniz...”¹⁸ âyetinde buyurulduğu gibi sütanneler ve “Peygamber, mü’minlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de mü’minlerin analarıdır...”¹⁹ şeklinde Rasulullah’ın hanımları, Ahzâb suresinde zikredilmemiştir. Hâlbuki annelik noktasında bu ikisi de annesi gibi muharramâtta olmakla beraber, âyet; anneliği dar manada onu doğuran kadınla sınırlı tutmamış, “eşler, anne gibi değil ki annelik bağıyla hürmet olsun!” vurgusunu yapmıştır. Dolayısıyla Kur’ân, bu lafızla herhangi bir hürmet vuku bulmadığını ifade ederek (annelik gibi) bir hürmet oluşturmadığı hükmünü vazetmiştir.²⁰

Zihârla ilgili diğer âyetler ise Mücâdele suresinde geçmekte olup -adını aldığı ilk âyette zikredilen bir tartışmayı ifade ederek- şöyle başlamaktadır: “Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a şikâyetinde bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”²¹ Sadece bu âyete bakıldığı takdirde adı konulmayan aile içi bir problemin olduğu anlaşılmaktadır. Devamındaki üç âyette ise bağlamından hareketle bu sorunun kaynağı ve bununla ilgili yol haritası şöyle verilmektedir: “İçinizden kadınlarına zihâr yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar (zihâr yaparlarken) hoş karşılanmayan ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır. Kadınlardan zihâr yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce artarda iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır. Bunlar Allah’a ve Rasûlüne hakkıyla iman edesiniz diyedir. İşte bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Kâfirler için elem dolu bir azap vardır.”²²

Yukarıdaki âyet pasajından da anlaşıldığı gibi suresinin ikinci, konuyla ilgili ilk âyette kendisini doğuran kadının sadece annesi olduğu, bir kişiyi (veya organını) annesine benzetmesiyle (mahremiyet noktasında) annesi (gibi) olamayacağı için bunun bir gerçekliğinin olmadığı vurgulanmakta ve bu tür ifadelerden Allah’ın hoşnut olmadığı zikredilmiştir. Bununla beraber toplumda yaygın olan bir boşama türü olan zihârı kabul ederek buna dair bazı hükümler terettüp etmekte ve bunun hukukî bir karşılığı olduğu ifade edilmiştir. Bunun boşanmayla neticelenebileceği gibi, bundan dönmek için daha önce toplumda olmayan yeni bir hüküm ihdas edilerek kefâret seçenekleri ortaya

¹⁷ el-Ahzâb, 33/4.

¹⁸ en-Nisâ, 4/23.

¹⁹ el-Ahzâb, 33/6.

²⁰ Râzî, et-Tefsîrû’l-kebîr, 15/256.

²¹ el-Mücâdele, 58/1.

²² el-Mücâdele, 58/2-4.

konmuştur. Konuyla ilgili ikinci ve üçüncü âyetlerde ise -evliliği sürdürme yönünde bir karar olduğu takdirde- kefâretin köle azadı, iki ay peş peşe oruç tutma ve altmış miskini doyurma şeklindeki cezaî yaptırımlar bir sıraya bağlanarak koca, bir bedel ödemeye mecbur bırakılmıştır. Bu şekilde hem geri dönüş için bir çözüm ortaya konmuş ve aynı zamanda bunun insanların özgürlüğüne, manevi bir eğitim olan oruca veya ihtiyaç sahibi olanlara yardımda bulunarak infak ruhunu geliştirmeye yönelik kişisel ve toplumsal bir fayda sağlama amacı güdülmüştür.

1.2.2. Sünnette Zihâr

Zihâr ile ilgili biri aslî ve diğeri ferî olmak üzere iki temel rivâyette vuku bulan olaylar, hadis kaynaklarında aktarılmıştır. Bunlardan ilki Evs b. Sâmit ile eşi Havle bt. Sa'lebe arasında geçen bir olayla ilgilidir. Rivâyetlere göre çok yaşlı, huysuz ve sinirli bir kişiliğe sahip olan Evs, çok öfkeli olduğu bir sırada eşine zihâr yapmış ve siniri geçince hiçbir şey olmamış gibi davranmıştı. Bu durumu kabullenmeyen Havle, Hz. Peygamber'e gelerek anlattığı hadiseyi Hz. Âişe şöyle aktarmıştır: "Bir gün evin bir tarafındayken Havle bt. Sa'lebe'nin eşiyle ilgili 'Malımı yedi, gençliğimi tüketti, yaşlanıncaya kadar ona saçımı süpürge ettim ama o bana zihâr yaparak evladımdan koparacak. Allah'ım! Onu sana şikâyet ediyorum' diyerek Allah Rasulü'ne şikâyet ettiğini işittim."²³

Bu süreçten sonra Hz. Peygamber ile arasındaki diyalogda; "Evs b. Sâmit eşine zihâr yapınca karısı onu Allah Rasulüne şikâyet etti. Bunun üzerine (Rasulullah kadına); 'Sen ona haram oldun' buyurunca, kadın; 'Ben ona dayanmam, durumuma (bir daha) bak' dedi. (Allah Rasulü); 'Sen ona haram oldun' buyurdu. Kadın (aynı şeyi) tekrar ettikçe, (Rasulullah); 'Sen ona haram oldun' buyurdu."²⁴ -Başka kaynaklarda da ise "Hz. Peygamber'e küçük çocuklarıyla geldiği bu durumda onların babasında kaldıkları takdirde perişan olacakları, kendisinde kalması halinde ise aç kalacaklarını ifade ettiği" şeklinde nakledilmiştir.²⁵ (Kadın) umudunu kesince, (durumu) Allah'a şikâyet etti ve bunun üzerine Yüce Allah 'Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetinde bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir..."²⁶ (âyetlerini) indirdi."²⁷ şeklinde nakledilmiş ve bu rivâyet, konuya temel bir referans olarak kabul edilmiştir. Bunun üzerine "Rasulullah; 'Ona bir köle azat etmesini söyle' diye buyurunca, (kadın); 'Hangi köle!? Allah'a yemin olsun ki bırakın bir köle bulmayı, benden başka ona hizmet edecek birini bulamıyor.' dedi. Bunun üzerine (Allah Rasulü); 'O halde iki ay peş peşe oruç tutmasını söyle' diye buyurunca, (kadın); 'Buna güç yetiremez, zira günde bir defa şunu bunu içer' dedi. O halde; 'Altmış fakiri doyursun' diye buyurunca, (kadın); 'Nereden bulsun bunu!?' dedi."²⁸ şeklinde tertibî olarak üç kefâret şikkı tebliğ edilse de bunu yerine getiremediği takdirde hukukî durumunun keyfiyeti belirtilmemiştir. Kocasının bunu yerine getirmesinin mümkün olmadığı ifade ettikten sonra "Kadın 'Allah Rasulü! Ben ona yardım edebilir miyim?' diye

²³ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001), 4/406.

²⁴ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 15/250.

²⁵ Muhammed 'Abdul'azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'İrfân* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1422/2001), 1/53.

²⁶ el-Mücâdele, 58/1-4.

²⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), "Tâlâk", 17 (No. 2214).

²⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/406; Ebû Dâvûd, "Tâlâk", 17 (No. 2214).

sorunca, 'İyi olur' dedi. Kadın bir sepet hurmayı getirince, Rasulullah ona 'altmış miskine dağıt' buyurdu."²⁹

Rivâyetten de anlaşıldığı üzere konuyla ilgili âyetler inmeden önce Hz. Peygamber, toplumda mevcut olan uygulamayla hükmetmiş ve rivâyetin ilk bölümünde dönüş için herhangi bir çözüm zikretmemiştir. Bu süreçten sonra inen âyetlerde ise mevcut uygulamanın hukukî neticeleri olduğu kabul edilmekle beraber, dönüşün kefâretle olabileceği buyurularak buna dair çözüm getirilmiştir.

Daha sonra vuku bulduğu düşünülen Seleme b. Sahr ile ilgili diğer bir rivâyet ise şöyledir: "Ben cima yapmamaya sabredemiyordum. Ramazan ayı girince fecir doğduktan sonra eşimle cima yaparım korkusuyla zihâr yaptım. Ramazan ayının tümünü zihârla geçirdim, ancak sabretmeyip onunla beraber olunca Rasulullah'a geldim. Bana 'Allah'ın hükmü uygula ve bir köle azat et!' diye emretti."³⁰ Bu rivâyet, ileriki konularda belirtileceği gibi mevzunun fikhî boyutu ve kefâretin gerekliliği ile ilgili olarak ikincil bir delil olarak zikredilmiştir.

1.3. Zihârın Fikhî Ahkâmı

İslam öncesi dönemde mevcut olan zihâr uygulamasının Câhiliye Araplarının veya Yahudîler'in bir uygulaması olduğu konusu tartışmalı olmakla beraber, toplumda bir boşama şekli olarak kabul ediliyordu.³¹ Evs ile eşi Havle arasında geçen zihâr olayının Hz. Peygamber'e götürülmesi sonucunda kendisi yerleşik olan örfe göre boşanma hükmünde bulunmuştur.³² Bu hadise sonrası inen âyetler, meseleyle ilgili ilk bilgileri vererek buna dair hükümleri zikretmiştir. Buna göre boşanmanın hükmü, süreci ve evliliği sürdürmeye yönelik olan çözümlerle ilgili cezaî yaptırımlar peş peşe belirtilmiştir. Ancak daha sonra inen âyet(ler)de ifade edildiği gibi hükmün bir yönüyle Hz. Peygamber'in uygulamasından farklı olması, sünnetin vahiy ürünü olup olmamasıyla ilgili değerlendirmelere zemin teşkil etmiştir.

Fukahâ, diğer fikhî meselelerde de olduğu gibi ilgili âyetleri ve hadislerde zikredilen Hz. Peygamber'in uygulamalarını dikkate alarak konuyu detaylandırmış ve buna yönelik geniş bir fûru bilgisi vermiştir. Diğer ferî hükümlerde de olduğu gibi zihâr bahsinde de ittifak edilen hususlar olmakla beraber, özellikle âyetlerin farklı değerlendirilmeleri sonucu ihtilafli görüşler de ortaya çıkmıştır. Bu farklı görüşler zihârın rükünleri ve bunların şartlarıyla ilgili değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır. Zira Hanefîler'e göre zihârın siğa/lafız olmak üzere tek bir rüknü olmakla beraber, çoğunluğa göre buna ilaveten muzâhir, muzâher minhâ/anhâ ve müşebbeh/muzâher bih olmak üzere toplam dört ana rüknü³³ ve bunların her birinin şartları vardır. Fakihler bu rükünler ve onların şartları ile ilgili değerlendirmeler yapmış ve bunun neticesinde zihârın vuku bulup bulmadığını tartışmıştır.

²⁹ Ebû Dâvûd, "Talâk", 17 (No. 2214).

³⁰ Ebû Dâvûd, "Talâk", 17 (No. 2213).

³¹ Cürçânî, *Ta'rifât*, 220; Ahmet Yaman, "Zihâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/387.

³² Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 15/251.

³³ 'Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâ'i fi tertîbi's-şerâ'i* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 5/3; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh* (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1433/2012), 7/560-561.

Zihârın geçerli olması için *muzâhirin* (zihâr yapan kocanın) tam edâ ehliyetine sahip bir kişi olması gerekir. Zira talâkı sahih olmayanın zihârı da sahih olmayacağına göre aynı hükümler burada da geçerlidir. Bundan dolayı edâ ehliyeti olmayan veya nâkis olan çocuk, deli, baygın vb. kişilerin zihârı geçersiz sayılmıştır.³⁴ Herhangi bir kasıt olmaksın sarhoşluk olduğu takdirde zihârın vuku bulmayacağı konusunda bir icmâ olmakla beraber, kendi iradesiyle haram yollarla meydana gelen sarhoşluk halinde yapılan zihâr, çoğunluğa göre geçerli kabul edilmiştir.³⁵ Ca'ferî, Zeydî ve Zâhirîler ile Hanefîler'den Tahâvî'ye (ö. 321/933) göre bu şekildeki bir zihâr geçersiz sayılmıştır.³⁶ Ayrıca cumhûra göre muzâhirin zihâr lafzını kendi iradesi ve kastıyla söylemesi gerekmektedir. Ancak Hanefîler -feshi mümkün olan kavli bir tasarruf olduğu için- mükrehin zihârını geçerli saymasının yanı sıra, kasıt olmaksızın zihâr lafzının gayr-i ihtiyari bir şekilde telaffuz etmesi durumunda kazâen zihâr kapsamında değerlendirmiştir.³⁷

Cumhûra göre diğer bir rükün de *muzâher minhâ* (kendisine zihâr yapılan eşi) olup, zihârın geçerli olabilmesi için karısının bazı şartları taşıması gerekir. Bunlardan biri; kadının hakikî veya hükûmî olarak nikâhının devam etmesi gerektiğinden, nikâh fâsid veya bâtil ise ya da boşanmış olup ric'î talâkın iddetinde değilse yapılan zihâr geçerli değildir. Nikâhı altında olmayan ve bâin talâk iddetindeyken yapılan zihâr geçerli olmamakla beraber, henüz evli olmadığı halde kadına; "Seninle evlenirsem sen bana annemin sırtı gibi olursun" şeklinde bir ifade kullanır ve daha sonra evlenirse cumhûr bunu zihâr kabul ederken, Şâfiî (ö. 204/820) ise aksi görüştedir.³⁸

Müşebbeh bih (zihârda kendisine benzetilen) şartıyla ilgili olarak ise; yapılan zihârda benzetilen kadının sürekli evlenme engeli olan muharramâtтан biri olması gerekmektedir.³⁹ Buna göre baldızı gibi geçici evlenme engeli olan bir kadına benzettiği takdirde fakîhlerin çoğunluğuna göre zihâr geçersiz kabul edilmektedir. Mâlikîler ise niyete bakılarak karar verileceğini ifade ederken, Hanbelîler'e göre zihâr vuku bulmaktadır. Zâhirîler ise kendisine benzetilen kadını dar manada kabul ederek, anne dışındakileri zihâr kapsamında değerlendirmemektedir.⁴⁰

Fakîhler teşbihte bulunulan kadına ait vücudunun bir bölgesi veya organının, bedeninin tümünü çağrıştırıp çağrıştırmamasını dikkate alarak zihârın gerçekleşmesini değerlendirmişlerdir. Bu ihtilafın ana gerekçesi -İslam öncesi zihârda kullanılan- "sırt" bölgesinin diğer organlara teşmil edilmesiyle ilgilidir. Bundan dolayı el ve ayak gibi bedeninin tümünü çağrıştırmayan veya saç ve tükürük gibi hükmen bir parçası sayılmayanlar için Hanefîler zihârın vuku bulmayacağını söylerken,⁴¹ Mâlikî ve bazı Şâfiîler ise

³⁴ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğni 'alâ Muhtasari'l-Hirakî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 6/239; Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1425/2004), 3/462; Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 7/561-562.

³⁵ Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 7/561-562.

³⁶ Yaman, "Zihâr", 44/389.

³⁷ Kâsânî, *Bedâi'*, 5/7; Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 7/561.

³⁸ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celli lişerhi Muhtasari Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 5/423; Şirbînî, *Muğni*, 3/464; Cezîrî, *Kitâbü'l-fikh*, 4/440-441; Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 7/562-563.

³⁹ Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 7/564.

⁴⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 6/240; Cezîrî, *Kitâbü'l-fikh*, 4/439-442; Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 7/564.

⁴¹ Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2007), 2/540; Cezîrî, *Kitâbü'l-fikh*, 4/437.

gerçekleşeceğini savunmaktadırlar.⁴² Zira sırt ile bedenın tümü kast edilip edilmemesine göre hüküm farklılık arz etmektedir. Fukahâdan bazıları zihârı bu bölgeyle sınırlı tutarken, çoğunluk ise bununla ilgili farklı ölçüler ortaya koymaktadır. Buna göre eş dışındaki kadınlardan karın, sırt ve baldır gibi bakılması caiz olmayan yerlere benzetmesi durumunda ittifakla zihârın vuku bulduğu kabul edilmekle beraber, bunun dışındakiler ihtilâflıdır. Bundan dolayı mahrem kadınların baş ve yüzüne bakılması caiz olduğunu ifade eden Hanefîler bunu zihâr saymazken, Mâlikîler aksi görüştedir.⁴³ Şâfiîler ise vücutta hürmet ve iltifat edilmeyen bir benzetmeyi zihâr sayarken, bunun dışındakileri muzâhirin niyetine bağlamaktadır.⁴⁴ Buna göre sırt, karın, göğüs, cinsel organ gibi organlarla yapılan benzetmeyi doğrudan zihâr kabul etmektedirler. Saygı ve iltifata konu olması durumunda niyete bakılmaksızın bunun zihâr kabul edilmesi sübjektif bir yoruma sebep olmakla beraber, diğer organlar/bölgeler için bu konuda zihâr niyetinin olup olmadığına bakılarak karar verilmesi daha isabetli görünmektedir. Hanbelîler'e göre bunun ölçüsü, vücuttan ayrılıp ayrılamaması olduğundan, saç ve tırnak gibi şeylere benzetilerek yapılan zihârın gerçekleşmediği savunulmuştur.⁴⁵ Ca'ferîler ve Zâhirîler ise bu organ/bölgelerden sadece zihârda geçen sırtta benzetmeyle sınırlı tuttıkları için bunun dışında kalan organların zikredilmesini zihâr olarak kabul etmemişlerdir.⁴⁶

Zihârın diğer bir rûknü de kullandığı *siğâ* olup, bu husus içtihadı konu olmuş, buna göre zihâr için kullanılan lafızların doğurduğu hukukî neticeler değerlendirilmiştir. Cumhûr, Hz. Peygamber'in "eşine '(kız) kardeşim' diye hitap eden kişiyi azarladığını, ancak ona zihâr hükümlerini uygulamadığı"⁴⁷ için "Sen bana annem gibisin" cümlesini hemen zihâr kabul etmemiştir. Çoğunluğa göre bu durumda muzâhirin niyetine göre değerlendirerek zihâr, talâk ve ihtiram (olduğundan lağv) olmak üzere üç yönlü bir hükmün olabileceği ifade edilmişse de Mâlikîler bunu zihâr saymıştır.⁴⁸ Bazı fakîhler ise bundan maksat annesi gibi değer vermekse bir şeyin gerekmediği, aralarındaki nikâh kastıyla söylendiyse bunun zihâr⁴⁹ olduğunu ifade ederek ikili bir taksimatta bulunmuştur. Hanefîler -iltifat ve ihtiram dışında söylenmiş- benzetmeleri muzâhirin niyetine bağlayarak boşama veya îlâ şeklinde değerlendirirken, Mâlikîler ise bunu bâin talâk veya zihâr olarak kabul etmiştir.⁵⁰

Zihârda diğer bir konu bunun süresiyle ilgili olup, buna göre ittifak ve ihtilaf edilen hususlar vardır. Zihâr, herhangi bir süreyle sınırlanmadığı takdirde bunun ebedi olacağı konusunda fukahâ icmâ etmiş,⁵¹ ancak bunun muvakkat olması durumunda ise ihtilaf etmiştir. Ayrıca kimi fakîhler, eşiyile cinsel ilişkiyi yasaklaması açısından bu durumun talâka benzediği için süre zikredilerek yapılan zihârın vuku bulmadığını ifade etse de başta Mâlikîler olmak üzere kimi fakîhler bu kaydın lağv olduğunu kabul ederek zihârın ebedî

⁴² Hattâb, *Mevâhib*, 5/2; Şirbînî, *Muğnî*, 3/463.

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1420/1999), 9/201; Bâbertî, *el-Înâye*, 28540; Yaman, "Zihâr", 44/388.

⁴⁴ Şirbînî, *Muğnî*, 3/463; Yaman, "Zihâr", 44/388.

⁴⁵ Yaman, "Zihâr", 44/388.

⁴⁶ Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 7/564-565.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, "Talâk", 16 (No. 2210).

⁴⁸ Hattâb, *Mevâhib*, 5/433; Yaman, "Zihâr", 44/388.

⁴⁹ Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım el-Âsî en-Necdî el-Hanbelî, *Mecmû'u Fetâvâ Ahmed bin Teymiyye* (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-kütüb, 1412/1991), 34/5.

⁵⁰ Kâsânî, *Bedâi'*, 5/7-8; Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 7/566-570; Yaman, "Zihâr", 44/388.

⁵¹ Yaman, "Zihâr", 44/389.

olduğunu değerlendirmiştir.⁵² Ancak çoğunluğa göre bu sınırlamanın dikkate alınması gerektiği ve kefâret ödenmeden bu sürede cinsel birleşmenin haram olduğu ifade edilmiştir. Bu durumda sürenin bitimiyle zihâr hükmü kalkacağından, kefâret yerine getirilmeksizin cinsel ilişki mubah hale gelmektedir.⁵³

Zihârda kocanın evliliği sürdürmek istemesi durumunda kefâret yükümlülüğünün olması bunun diğer bir hukukî neticesidir. Ancak bu sorumluluğu yerine getirme süreciyle ilgili olarak farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Mâlik'e (ö. 179/795) göre cima dâhil bunun dışındaki bütün cinsel yaklaşımlar yasak, Şâfiî ve İbn Hanbel'e (ö. 241/855) göre bu davranışlar mubah olup, her iki görüşte de kefâret gerekmemektedir.⁵⁴ Bu iki yaklaşımdaki temel fark, âyette geçen "dokunma"ya yüklenen anlam ve bundan gerçek veya mecaz kastı olup olmadığından kaynaklanmaktadır. Zira bunu geniş manada anlayan taraflara göre bununla ilgili bu davranışların tümü yasaklanmışken, bunun mecazî bir ifade olduğunu kabul edip dar olarak değerlendirilenlere göre ise bunun fiilî cinsel ilişkiyle sınırlı olduğu şeklinde anlaşılmıştır. Kocanın evliliği sürdürerek kefâret yükümlülüğünü yerine getirmeyi tercih etmediği takdirde, konunun yargıya intikal edilerek mahkemece bazı yaptırımlar getirilmesinin yanı sıra, bu durum çeşitli açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Mâlikîler'e göre muzâhir, kefârete güç yetiremiyor veya gücü yettiği halde vermiyorsa kadının mahkemeye başvurma hakkı bulunmaktadır. Bu durumda güç yetirdiği halde kefâret vermediği için mahkeme, kocaya îlâ müddeti olan dört aylık bir süre tanır. Bu süre zarfında boşama veya kefâretle dönüş olan iki şıktan birini seçmediği veya kefârete güç yetiremediği durumda mahkeme, evliliği bir ric'î talâkla sonlandırır.⁵⁵ Şâfiî'ye göre ise üzerinden dört ay geçtiği takdirde resen îlâ ahkâmı uygulanmaktadır.⁵⁶

2. Mücâdele Suresinde Zihâr

Sürenin başında âyete sebep-i nüzûl olan olayda tarafların adları anılmadan bir ailevî sorundan ve bunun Allah Rasulü'ne arz edilmesinden bahsedilmektedir. Ancak Hz. Peygamber, hakkında herhangi bir hüküm nazil olmadığı için mevcut yerleşik örf ve kendi içtihadıyla sadece bunun hukukî durumunu belirtmiştir. Bunun neticesinde kadının sorununa çözüm bulmak için bir çaba içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Buna çözüm bulamadığı için Allah'a şikâyet ettiği ve kendisinin bu diyalogu işittiği/icabet edeceği belirtilmiştir. Devamındaki âyetlerden de anlaşıldığı üzere zihârın yeni hükümî kimliği ve buna dair çözüm zikredilmiştir.

2.1. Mücâdele Suresinde Zihârın Genel Ahkâmı

Mücâdele suresinin ilk âyetinde geçen aile içi bir problemin varlığından bahsedilmiş ve sonraki âyette bunun zihâr olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu sözün dinen bir gerçekliği olmadığı ve bunun hoş olmadığı gibi yalan bir söz olduğu zikredilmiştir. Mahremiyet noktasında onları doğuranın sadece annesi olduğu, bu benzetmeyle herhangi bir haramlık bağı kurulamayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca âyette geçen "sizden/içinizden" kelimesiyle bunun gayr-i müslimler için olmadığı, sadece müslümanlar için olduğu Hanefî, Malikî ve

⁵² Yaman, "Zihâr", 44/389.

⁵³ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 7/572 ve 586-587.

⁵⁴ Bâbertî, *el-İnâye*, 2/538; Şirbînî, *Muğnî*, 3/467; Hattâb, *Mevâhib*, 5/427; Yaman, "Zihâr", 44/389

⁵⁵ Yaman, "Zihâr", 44/389.

⁵⁶ Şirbînî, *Muğnî*, 3/468; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 7/570-571; Yaman, "Zihâr", 44/389.

Zeydiler tarafından savunulmuştur.⁵⁷ Ancak Şâfiî, Hanbelî ve Ca'ferîler ise bunun gayr-i müslimleri de kapsadığını ifade ederek, dönüş yapmak istediği takdirde -oruç dışındaki köle azadı ve altmış miskini doyurma olan- kefâret yaptırımının uygulanacağını söylemişlerdir.⁵⁸ Onları bu görüşe iten -müslümanlarda olduğu gibi kefâretle-zecredilmesinin yanı sıra, toplumdaki yardımlaşmayı yaygınlaştırma anlayışı yatmaktadır.⁵⁹

Üçüncü âyetteki “يعودون لما قالوا” cümlesiyle ilgili olarak fakihlerin yaptığı farklı değerlendirmeleri “söylediklerine dönüyorlar” veya “söylediklerini tekrar ediyorlar” olmak üzere iki yorum altında toplamak mümkündür. Bununla ilgili detay, daha sonra özel olarak inceleneceği için şimdilik bu bilgiyi ifade etmekle iktifa edilmiştir. Evliliğe dönüş yapılmadığı veya zihâr tekrar edilmediği şeklindeki bu iki yaklaşıma göre boşama veya taraflardan birinin ölmesi durumunda kefâret gerekmemektedir. Ancak kadının iddet sonrası başka bir evlilik yaptıktan sonra boşanıp, tekrar önceki kocasıyla evlenmek istese -âyetin “*eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce*”⁶⁰ şeklindeki genel yorumundan hareketle fukahânın çoğunluğuna göre- kefâret gerekmektedir. Diğer bir kısım fakîhlere göre ise ölüm veya dönüş olmasa da bunun zihâr için kullanılan kötü bir söz olduğu için, her halükârda kefâretin ödenmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁶¹ Bu âyette (üç kefâretten biri olan) “köle azadı” zikredilmiş, öldürme kefâretinden⁶² farklı olarak bu kölenin “mü'min” olması kaydı getirilmemiştir. Hanefî ile Zâhirî mezhepleri ve Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivâyete göre hüküm bu şekildedir. Hanefiler kölenin mü'min olmasını şart koşmanın, nassa bir ziyade olduğu için bunun bir nesih olması gerektiğini ifade etmiştir. Hâlbuki onlara göre Kur'ân ancak kendisiyle ve mütevâtir veya meşhûr haber ile nesh edilebilmektedir. Eimme-i selâseye göre -ise buradaki mutlaklık, Nisâ suresinde geçen “mü'min” kaydında olduğu gibidir.⁶³ Buna göre adam öldürme ve zihâr yapmada ortak payda, çirkin bir davranış olmasıdır. Fakîhler ikisinde de yeniden bir can kazandırma gayesinin olduğu şeklinde yorumlayarak- mutlakı mukayyede hamletmiş ve bu kölenin mü'min olmasını şartı koşmuştur.⁶⁴

Dördüncü âyette önceki kefâretin diğer iki şikkından önce “*Kimin buna gücü yetmezse*”⁶⁵ kaydıyla bunun “tertibi” olduğu için sıralamaya tabi olduğu ve “*eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce*”⁶⁶ cümlesiyle bu üç kefâretin de cinsel temastan önce yerine getirilmiş olması gerektiği ifade edilmiştir. Ancak bu görüş çoğunluğa ait olup, bazı fakîhlere göre bu kaydın ilk iki kefâret şikkından sonra zikredildiği ve son seçenek olan altmış miskini doyurmada tekrar etmediği için bu şık, yerine getirilmeden de cinsel

⁵⁷ Kâsânî, *Bedâi'*, 5/5; Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/201-202; Cezîrî, *Kitâbü'l-fıkh*, 4/438; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 7/562.

⁵⁸ Şirbînî, *Muğnî*, 3/471; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28/13-14; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 7/562.

⁵⁹ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28/13; Yaman, “Zihâr”, 44/389.

⁶⁰ el-Mücâdele, 58/3.

⁶¹ Yaman, “Zihâr”, 44/389.

⁶² “...Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse bir mü'min köleyi azad etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir. (Öldürülen kimse) mü'min olur ve düşmanınız olan bir topluluktan bulunursa, mü'min bir köle azad etmek gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mü'min bir köle azad etmek gerekir...” en-Nisâ, 4/92.

⁶³ en-Nisâ, 4/92.

⁶⁴ Muhammed Emîn (İbn 'Âbidîn), *Reddü'l-muhtâr 'alâ'd-dürri'l-muhtar şerhu Tenvîru'l-ebâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 5/134-135; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28/16.

⁶⁵ el-Mücâdele, 58/4.

⁶⁶ el-Mücâdele, 58/4.

temasının caiz olduğu savunulmuştur.⁶⁷ Cumhûr, bunun Kur'ân'ın bir icâzı olduğunu kabul ederek umumu esas almış ve üç şıkta da kefâretin ödenmeden bir cinsel beraberlik olmayacağını ifade etmiştir. Eğer kefâret ödenmeden cinsel bir temas olursa -ahlâkî olarak bu günah olmakla beraber- hukukî neticeler doğurarak çoğunluğa göre tek bir kefâret ödenmesi gerekmektedir. Diğer bir görüşe göre zihâr ve dönüş için buna yönelik kefâret şartını yerine getirmediği için iki kefâret gerektiği ifade edilmiştir. Bir başka görüşe göre ise bu fiilin artık kefâretle telafi edilemeyeceği için kefâretin düştüğü kabul edilmiştir.⁶⁸

Dönüş yapılmadığı takdirde Kur'ân'ın evliliği bitirmede uygun görmediği bir yönetime başvurulduğu için zihâr, kefâret gerektiren yemin kapsamında değerlendirilmiştir. Şayet koca, kefâretle dönme veya boşama şeklinde bir yol izlemediği takdirde îlâ (eşine yaklaşmamaya yemin etmemesi neticesindeki ayrılık) kabul edilerek ona dair hükümler uygulanmaktadır.⁶⁹ Böylelikle kocaya dört aylık bir süre tanındıktan sonra kefâretle geri dönmediği takdirde Hanefîler'e göre hâkime başvurmakla ve diğer üç mezhebe göre kocanın eşine dönmesi veya onu boşaması gerekmektedir. Kocanın ikisini de yapmaması durumunda kadın, hâkime başvurarak ayrılık talebinde bulunabilir. İki görüşün tarafların göre bu boşama, "ric'î" kabul edilmektedir.⁷⁰

2.2. "ثم يعودون لما قالوا" Bağlamında Zihâr Ahkâmı

Hükümlerin dayanağı olan başta naslar olmak üzere diğer şer'î deliller ile yapılan değerlendirmeler sonucu füru fıkıh oluşmuş ve böylelikle farklı görüşler ortaya konmuştur. Bu ihtilafların bir kısmı lafzî değerlendirmelerden hareketle fikhî hükümlere etki etmiştir. Âyetlerde kullanılan kelimelere yüklenen anlam ve bunun neticesinde hükmün farklılığı, Mücâdele suresinin üçüncü âyetinde de müşahede edilmiştir. Bu âyetin "يعودون لما قالوا" fiiline farklı anlamlar verilmiş ve takdirler yapılmıştır. Böylece zihâr ile ilgili bu kısma verilen meâlî genel olarak "dediklerinden dönüyorlar" veya "dediklerine dönüyorlar" şeklinde iki başlık altında toplamak mümkündür. Bu iki yaklaşım, gramerle ilgili lafzî bir değerlendirme olmakla beraber, fikhî ihtilaflara da etki etmiştir. Bu yorumlardan hareketle zihârın vuku bulması ve buna terettüp eden hükümler farklılık arz etmiştir. Böylece cümledeki kelimelerin dizgisi, edatlara verilen anlam ve yapılan takdirlerle âyete verilen anlam yelpazesi genişlemiştir.

2.2.1. Lafzî Değerlendirmeler

Mücâdele suresinin üçüncü âyetinde geçen يعودون fiilinin, "bozma, yükseltme ve ortadan kaldırmayla dediklerine dönüyorlar" veya "aynısını bir defa daha yapmaya dönüyorlar" şeklinde iki farklı anlamının olduğu ifade edilmiştir. Fiile dair ilk yaklaşım, çoğunluğa ve diğeri ise kimi fakihlere aittir. Buna; fiilin kipi, cümle içerisindeki kullanımı ve beraberindeki edatların yanı sıra başka âyetlerdeki türevleri ve Arap dilindeki kullanımı buna zemin hazırlamıştır. Taraflardan her birinin yaptığı yorumda sadece dilin yapısı etkili olmamış, aynı zamanda onlara dayanak olan aslî ve ferî deliller de zikredilmiştir. Başta sünnet olmak üzere fiilî uygulamalar referans alınarak değerlendirmeler yapılmıştır.

⁶⁷ Yaman, "Zihâr", 44/389.

⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/203; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr*, 28/16; Yaman, "Zihâr", 44/390.

⁶⁹ Ebû Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî el-Havârizmî, *el-Keşşâf 'an Hakîki't-tenzil ve 'uyûni'l-akâvil fi vücûhi't-te'vil* (Kahire: Mektebetü Mısır, ts.), 4/354; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr*, 28/21-22.

⁷⁰ Hamdi Döndüren "İlâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/62; Halil İbrahim Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi* (Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, 2000), 188.

Bundan dolayı âyetin ilgili kısmında geçen fiil, edat ve bağlaçlar ele alınıp incelenerek ahkâma etkisi değerlendirilmiştir.

Mücâdele suresinde üçüncü âyetin ilgili kısmı, ثم bağlayıcı/âtıfı ile başlayarak zihâr sonrası neler yapılacağı zikredilmiştir. Ancak bu bağlaç, terâhî (: arada süre olan bir ertelemeyi) ifade ettiği için zihâr uygulamasından sonraki aşama değerlendirilmiştir. Bundan kasıt Câhiliye Araplarındaki bir uygulama olduğu ve sonraki süreçte bilinenden farklı olarak İslam'daki zihâr hükmüne işaret ettiği ifade edilmiştir.⁷¹ Buna göre “Kadınlarından zihâr yapanlar” ifadesinde Câhiliye uygulaması kastedilmiş ve “sonra da söylediklerinden dönecek olanlar”⁷² zikredilerek İslam dönemi murad edilmiştir. Dolayısıyla âyette -daha önceki uygulamalarla bir yönüyle aynı olmakla beraber- dönem ve süreç bakımından bundan sonra dönüş için ortaya konulan çözümler açısından farklılık arz ettiği vurgulanmıştır. Ancak zihârdan bahsedildikten sonra dönüş sürecinin bu bağlaçla zikredilmiş olması, bu görüşün zayıf olduğuna delâlet etmektedir. Zira bu durumda dönüşün, zihâr dışında başka bir şeyle olması gerekmektedir. Çünkü matûf (dönüş) ve mâtufun aleyh (zihâr) olan kelimelerinin gramer açısından farklı olması gerektiği gibi, bu bağlaçla yapılan atıfta önceki bir durumun varsayılması uzak bir ihtimaldir.

Ayrıca âyetin İslam öncesi toplumlarda olan geçmişteki bir zihâr uygulamasına işaret ettiğini ifade etmek için bazı takdirler yapılmıştır. Buna göre “واتبعوا ما تتلو الشياطين (...şeytanların uydurdukları yalanların ardına düştüler)”⁷³ âyetinin takdirinin “واتبعوا ما كانت والذين كانوا يظاهرون من” şeklinde olduğu gibi, zihârla ilgili bu âyetin de takdiri; “نساءهم قبل الإسلام (Onlar İslam öncesi kadınlarına zihâr yapıyorlardı)” şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Böylece âyetin anlamı “كان (-idi)” dili geçmiş zaman kipindeki yardımcı bir fiilin olduğu söylenmişse de bu şekilde olan takdir, aslın hilafına olduğu için zayıf görülmüştür.⁷⁴

Bu bağlaç sonrası gelen lafzî değerlendirmelere sebep olan يعودون fiiline cumhûr detayda farklı yorumlar getirmesinin yanı sıra, “(yaptıklarından) dönme” anlamını yüklenme noktasında görüşleri temelde benzerdir. Zira zihâr sonrası boşamayarak evliliğini sürdürmesi ve bundan dönüş yaparak pişmanlıkla karısına karşı muaşeret iradesine delalet etmektedir. Çünkü يعودون fiilinden sonra gelen ل harf-i cerri -daha sonra detaylı olarak zikredileceği gibi- yönelme anlamındadır. Bundan dolayı âyete; “kendisine haram kıldığını cinsel birleşme kararlılığı göstererek helal kılmaya dönmesi” veya ayrılma anlamında olup, “dediklerinden dönme” manası verilmiştir.⁷⁵

Cumhûrun yaptığı yorumlardan farklı olarak يعودون fiilinin “bir şeyi tekraren yapıyorlar” anlamında olduğunu savunan ikinci taraf ise Zâhirîler’dir. Onlar, zihâr lafzının tekrar edilmesi durumunda dönüş olabileceğini, aksi takdirde bunun mümkün olamayacağını savunmaktadırlar. Çünkü onlara göre “sonra da söylediklerinden dönecek olanlar” âyetinde zihârın îade edilerek yapıldığına delalet ettiği için bunun ancak tekrarla mümkün olabileceği ifade edilmiştir. Böylelikle “dönme”de bu şekilde olan bir anlam olduğu için zihâr lafzının îade edilerek tekrar edilmesi gerektiği zikredilmiştir. Zira “لو ردّوا

⁷¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 15/258; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr*, 28/15.

⁷² el-Mücâdele, 58/3.

⁷³ el-Bakara, 2/102.

⁷⁴ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 15/259.

⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 9/206; Muhammed 'Alî es-Sâbûnî, *Revâi'u'l-beyân* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1432/2011), 2/492-493.

لَعَادُوا لِمَا نَهَوْا (Eğer çevrilselerdi elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi)⁷⁶ âyetinde zikredildiği gibi bir şeye dönmek, “bunu ikinci defa yapmak” anlamında olduğuna göre ilgili âyette de dönüşün olabilmesi için zihâr lafzı tekraren söylendiği takdirde vuku bulacağı iddia edilmiştir.⁷⁷

Çoğunluğuna göre buradaki “dönme”den kasıt; lafzın tekrarı olmadığı, bunun kadınla geçinmeye dönmesi ve/veya cinsel beraberliğe azmetmesi şeklindeki verdiği anlam, lügâvî ve (bir sonraki bahiste de izah edileceği gibi) fikhî olarak daha isabetli görünmektedir. Çünkü muzâhir, kendisine eşine yaklaşmayı haram kılmış ve daha sonra bunu bozarak ona dönmeye azmetmesi ile kendisine kefâret gerekmiştir.⁷⁸ Ayrıca fiilin mastarı olan “عود” ([bir şeye] dönmek) lafzında tekrarın gerekli olması için, daha önce insan için vuku bulmayan bir şeyin olması gerekir. Zira insanın, daha önce orada bulunmadığı için tekrar gittiği bir yer olmamakla beraber, ahirete “meâd” denilmiştir.⁷⁹ Bunun yanı sıra iddia edildiği gibi fiilde “tekrar yapma” manası olmuş olsaydı, bunun “يعيدون (iâde/tekrar ediyorlar)” şeklinde olması gerekirdi. Zira عاد - يعود - عود dönmek anlamındayken, tekrar ifade eden kip/fiil ise ifâl babı olan أعاد - يعيد - إعادة şeklinde olması lazım gelirdi.

Âyette geçen “لما قالوا” ibaresinde geçen لام harf-i cerrinin anlamıyla ilgili olarak yukarıda ifade edildiği gibi, ihtilaf edilmiş ve kendisine farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu harfin, “وأوحى إلى نوح” (Nûh’a vahyolundu ki:)⁸⁰ ve “بأن ربك أوحى لها” (Çünkü Rabbin ona [öyle] vahyetmiştir)⁸¹ âyetlerinde zikredildiği gibi Arapça’da إلى ile لام harf-i cerlerinin birbirinin yerinde kullanılabilir. ⁸² Buna göre “يعودون إلى ما قالوا” ile “يعودون لما قالوا” arasında temelde bir fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla âyette zikredilen لام harf-i cerrini, yönelme anlamındaki إلى yerinde kullanılmıştır. Ayrıca kimi filologlar, bu harf-i cerrin عن (ayrılma) anlamında olduğunu söyleyerek “dediklerinden dönme” manası da vermiştir.⁸³

Âyetin devamındaki “ما قالوا” (dedikleri) lafzında geçen ما edatının kelime türü gibi bundan kastedilen husustan hareketle farklı yorumlar yapılmış ve buna göre kendisinden sonra gelen “قالوا” fiiline anlam verilmiştir. ما’nın zihâr lafzını ifade ettiği ve anlamının “Onlar, bu lafza (: zihâra) dönerler” veya “dedikleri”nden maksat, “hakkında -zihâr lafzıyla kendilerine haram kıldıkları- söz” şeklinde yorumlanmıştır. ما’nın mastar edatı olduğunu düşünenlere göre; kendisinden sonraki قالوا fiilini, قولهم şeklinde mastara dönüştürmüş ve bunun مقولهم şeklinde ism-i mefûl takdirinde olduğu ifade edilmiştir. ما’nın başındaki لام harf-i cerrinin gerekçe (“için”) ve yönelme veya ayrılma anlamında olduğu ve لما şeklindeki câr-mecrûr, يعودون fiiline müteallik (ma’mûlû) olmaktadır. Böylece takdiri; “يعودون للإمساك” = hakkında; talâk olmayıp, zihâr olan sözden tutmak için dönerler” (yani; boşamak değil, zihâr olduğundan kendilerini alıkoydukları için dönerler) şeklindedir.⁸⁴ Bazı gramerciler ise ما’nın ism-i mevsûl olduğu ve لام harf-i cerrinin ise إلى

⁷⁶ el-En’âm, 6/28.

⁷⁷ İbn ‘Âşûr, et-Tahrîr, 28/187; Sâbûnî, Revâi’u’l-beyân, 2/493.

⁷⁸ Kurtubî, el-Câmi’, 9/206-207; Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’î’l-mesânî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-turâsî’l-‘arabî, ts.), 28/6; Sâbûnî, Revâi’u’l-beyân, 2/493.

⁷⁹ Sâbûnî, Revâi’u’l-beyân, 2/493.

⁸⁰ Hûd, 11/36.

⁸¹ ez-Zilzâl, 99/5.

⁸² Râzî, et-Tefsîru’l-kebîr, 15/257; İbn ‘Âşûr, et-Tahrîr, 28/18.

⁸³ Kurtubî, el-Câmi’, 9/206; Sâbûnî, Revâi’u’l-beyân, 2/492-493.

⁸⁴ Sâbûnî, Revâi’u’l-beyân, 2/492-493.

(yönelme) anlamında olduğunu ifade etmiştir. Zâhirîler'in esas aldığı bu yoruma göre âyetteki ifadenin takdiri; “يُعودون إلى قول التي قالوها أولاً من قولهم ‘أنتِ عليّ كظهر أمي’ = ilkin söyledikleri ‘sen bana annemin sırtı gibisin’ sözüne dönerler” (yani; başta söyledikleri “sen[in sırtın] bana annemin sırtı gibidir” olan söze dönerler) şeklinde olduğunu savunmuşlardır.⁸⁵

2.2.2. Fıkhî Değerlendirmeler

Âyetin ifade ettiği anlamı beyan etmek ve buna dair hükmü vazetmek üzere her fakîh kendine özgü bir takdir ve yorum yapmakla beraber, çoğunluğun genel anlamda bu fiile verdiği ortak anlam “dediklerine dönüyorlar” şeklindedir. Bu teviller, fiilden ziyade bunun dışındaki edatlar ve buna dair nesnelere ilgilidir. Buna göre Ebû Hanîfe, dönmek anlamındaki bu fiili “cinsel birleşmeye, dokunmaya ve/veya şehvetle bakmaya dönmesi” şeklinde takdir ederek yorumlamıştır. Zira koca, “Sen, bana annemin sırtı gibisin” sözüyle eşine zihâr yaptığından dolayı haram kılmıştır. Ancak daha sonra, onu kendine mubah hale getirme talebinde bulunmasıyla önceden dediğini nakzetmiştir.⁸⁶ Böylece haram kıldığı fiilden dönerek onu helal kılmak istemiştir.

Ancak bu teşbihin cinsel yararlanmaya sarf edilerek yapılan takdirde; karısını hangi yönden annesine benzettiği (vech-i şebeh) beyan edilmediği için zayıf/bâtıl görülmüştür.⁸⁷ Ayrıca bu görüş, Şâfiî'nin ifade ettiği -ve ileride detayları verilecek olan- genel manada kadını eş olarak tutma şeklindeki hürmetten bir önceliğinin olmadığı kabul edilmiştir. Bundan dolayı bu şekildeki benzetmenin kadının bütününe hamledilmesi gerekmekte ve onu eş olarak bir lahza tutması durumunda “Sen, bana annemin sırtı gibisin” sözünün hükmünü nakzetmiş olduğundan, dönüşün kesin olması gerekmektedir.⁸⁸

Mâlik ve Ahmed b. Hanbel göre ise يَعودون fiili; “onunla cima etmeye azmetmeye dönmesi” anlamındadır.⁸⁹ Ancak zihâr yaptığı kadınla cinsel birleşmeyi kast ederek annesine benzetmiş olması, karısının namahrem olmasıyla çelişmemektedir. Böylelikle buradaki tenakuz, cima etme kastının haram olmasından dolayı bu görüşte bir çelişki doğurmaktadır. Bundan dolayı Ebû Hanîfe'nin yaptığı yoruma getirilen eleştirinin bir benzeri bu görüşe de yapıldığı için, zayıf kabul edilmiştir.⁹⁰

Tâvûs (ö. 106/725) ve Hasen el-Basrî (ö. 110/728) de buna benzer bir tevil yaparak fiili “onunla cima etmek” şeklinde yorumlamıştır.⁹¹ Ancak “الذين يظاهرون من نسائهم ثم يعودون لما قالوا فتحرير رقبة من قبل أن يتماسا (Kadınlarından zihâr yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler.)”⁹² âyetinde geçen فاء bağlacının ifade ettiği ta'kîb (sıralama ve hemen peşinden) anlamından hareketle kefâretin, dönüşten *hemen sonra* olması gerektiği, ancak “eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce” kısmında ise kefâretin, cimadan *önce* olması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre kefâret, karısına dönüşünden sonra ve onunla cinsel temastan önce olması gerekmektedir. Bundan dolayı eşine dönmesinin cinsel birleşme

⁸⁵ Sâbûnî, *Revâi'u'l-beyân*, 2/486.

⁸⁶ Bâbertî, *el-Înâye*, 2/538; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 15/258; Sâbûnî, *Revâi'u'l-beyân*, 2/492.

⁸⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 15/258; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28/15.

⁸⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 15/258; Sâbûnî, *Revâi'u'l-beyân*, 2/492.

⁸⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 15/258; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28/15.

⁹⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 15/258.

⁹¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 15/258.

⁹² el-Mücâdele, 58/3.

dışında -başka bir şeyle- olması gerekeceği için çelişkili bir durum doğurduğundan, bu görüş hatalı kabul edilmiştir.⁹³

Yukarıdaki üç görüşte de *يعودون* fiiline; cima, buna azmetme veya bunu mubah hale getirme şeklinde yakın anlamlar yüklenmiştir. Ancak Şâfiî -diğer görüşlerde ifade edilen “dediklerinden dönüyorlar” ortak paydası dışında- yaptığı takdirle fiili farklı bir şekilde yorumlamıştır. Ona göre fiilin anlamı; “kocanın zihâr sonrası boşamaya güç yetirecek bir zaman geçmesine rağmen bu süre zarfında onu boşamayarak (bundan dönmesi)”⁹⁴ şeklindedir. Böylece bu fiili; “kadını boşayacak kadar bir zaman geçmesine rağmen zihâr sonrası talâkı gündeme getirmeyip susması” şeklinde yorumlamıştır. Çünkü zihâr sırasında tahrîmi kastetmemekle beraber talâkı telaffuz etmezse, ibtidâen yaptığı zihârdan pişman olduğuna delâlet etmekte ve böylece kendisine kefâret gerekmektedir. Şayet zihârın peşinden talâkı zikrederse, tahrîmin vuku bulması kastı tamamlanmış olduğundan, kendisine kefâret gerekmez.⁹⁵ Diğer fakihlerin yaptığı dar takdire karşın, Şâfiî'nin yaptığı bu yorumun daha genel ve kapsamlı olduğu görülmektedir.

Fiilden önceki *ثم* bağlacının terâhî (sonralık) ifade ettiğine göre muzâhirin bir mühlet geçtikten sonra dönmesi gerektiği dile getirildikten sonra, bunun âyetin muktezasına aykırı olduğu söylenerek Şâfiî'nin görüşüne Hanefîler eleştiri getirmiştir.⁹⁶ Ancak bu yaklaşıma göre aynı tenkitin Ebû Hanîfe'ye de yapılması gerektiği zikredilmiştir. Zira Ebû Hanîfe, “dönme”yi cinsel birleşmenin mubah hale getirilmesi şeklindeki yorumlamıştır. Buna göre muzâhirin zihâr lafzını söylemesinin akabinde dönmesi mümkün olamayacağından aynı şekilde de terâhî oluşmamaktadır. Ayrıca kadını boşaması mümkün olacak kadar bir zaman geçmediği takdirde, onun döndüğüne hükmedilemeyecektir. Çünkü bu şekilde bir zamanın geçmiş olmasıyla muzâhirin dönüş yapması gecikeceği için burada *ثم* kullanılarak, bunun muktezasıyla amel etmek yeterli olacağı değerlendirilmiştir.⁹⁷

Şâfiî'nin yaptığı yoruma yapılan diğer bir itiraz da “âyette müşebbeh bih (kendisine benzetilen) anne olmakla beraber, ‘annenin tutulması’ gibi bir durum söz konusu olmadığı gibi, böyle bir eylem de haram değildir” şeklindedir.⁹⁸ Dolayısıyla karısını annesine benzetmesiyle tutma/boşamama hususunun haram olmasını gerektirmeyecektir. Buna göre hanımını tutması; “Sen, bana annemin sırtı gibisin” sözünü nakzetmediği için “dönme”nin “tutma/boşamama” şeklinde tefsir edilmemesini gerektirmektedir.⁹⁹ Ancak Şâfiî'ye yöneltilen bu itirazlara şöyle cevap verilmiştir: Annenin ve eşin tutulması, aynı olmayıp ikisi arasında cinsel olarak kendilerinden yararlanmanın mubah ve haram olması şeklinde önemli bir fark vardır. Zira “Sen, bana annemin sırtı gibisin” sözündeki teşbih; onu eş olarak tutmanın veya ondan yararlanmanın haram olduğunu açıklamak içindir. Boşamadığı takdirde kadını eş olarak tutmuş olup bu tutma, onun zihâr için kullandığı

⁹³ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 15/258.

⁹⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münir*, 28/15.

⁹⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 15/257.

⁹⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 15/257.

⁹⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 15/257-258.

⁹⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 15/257.

⁹⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 15/257.

şeklinde sözünün muktezasını nakzetmekte ve ona dönmüş olduğuna hükmedilmektedir.¹⁰⁰

Daha önce de belirtildiği gibi Zâhirîler ise يعودون fiiline “tekrar” anlamı yüklediği için zihârın îade edildiği takdirde vuku bulduğunu ifade etmektedirler. Bu görüşlerini -daha önce “lafzî değerlendirmeler”de açıklandığı gibi- “ولو ردّوا لعادوا لما نهوا” (*Eğer çevrilselerdi elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi*)¹⁰¹ âyetinde zikredildiği gibi bir şeye dönmek için “bunun ikinci defa yapılması” gerektiğini savunarak, zihâr lafzının tekrar edilmediği takdirde tahrîmin vuku bulmadığını iddia etmektedirler.¹⁰² Ancak daha önce açıklandığı üzere bu fiile tekrar anlamı yüklemek, hem dil hem de uygulama açısından zayıf ve hatalı olarak kabul edilmiştir. Zira Hz. Peygamber’den nakledilen uygulamalarda zihâr lafzı tekrar edilmediği halde bunun vuku bulduğunu göstermektedir. Dolayısıyla genel manada bundan dönüş yapma şeklinde olup, zihârın hukukî bir sonuç doğurması için herhangi bir tekrara gerek olmadığı değerlendirilmiştir.

Sonuç

Kur’ân ve sünnetin toplumda mevcut hükümlerle ilgili yaklaşımı, tümünden kabul etme veya kaldırma şeklinde olduğu gibi, ıslah ederek çerçevesini belirleme ve yeni hükümler getirerek problemleri alanlara çözüm getirme şeklinde olmuştur. Bu durum aynı şekilde vuku bulan zihâr hadisesinde de meydana gelmiş, Hz. Peygamber’e müracaat edilmesi neticesinde örfü dikkate alarak toplumda bilinen mevcut hükmü uygulamıştır. Bu süreçten sonra inen âyet(ler)de belirtilen hükmün -bir yönüyle Hz. Peygamber’in uygulamasından da- farklı olmasıyla sünnetin vahiy ürünü olup olmamasıyla ilgili tartışmaya zemin teşkil etme niteliğindedir. Konuyla ilgili inen âyetler, bu hükmü geçerli kabul etmekle beraber uygun görmemiş ve zihâra dair yeni bir çözüm ortaya koymuştur.

Zihâr kavramı, Mücâdele ve Ahzâb olmak üzere iki surenin dört âyetinde konu edilmiştir. Ahzâb suresinde genel bilgiler verilmiş ve daha sonra nâzil olan Mücâdele suresinde fikhî detaylar zikredilmiştir. Sebeb-i nüzûlü, bir olaya dayanan Mücâdele suresindeki âyetlerden önce müracaat edilen sünnetin, mevcut örfü dikkate alarak bunu geri dönüşü olmayan bir boşama kabul etmiştir. Ancak Kur’ân, toplumda kronik bir problem olan bu uygulamayı aydınlatmış ve yeni hükümler getirmiştir. Dönemin mevcut uygulamasında zihârı boşama kabul ederek örfü dikkate almakla beraber, yeni bir hukukî düzenleme getirerek buna dair çözümler sunmuş ve bu kavrama yeni bir kimlik kazandırmıştır. Zihârın boşanmayla sonuçlanabileceği gibi kefâret seçenekleriyle evliliğin devam ettirilmesi yönünde adımları sıralamıştır.

Âyetleri anlama ve yorumlamada zahirî olan dar bakış açısı ile sünneti ve fiili uygulamayı dikkate alarak daha kapsayıcı olan çoğunluğun görüşü şeklinde genel manada iki ekol vardır. Bu tutum sadece Kur’ân ile ilgili olmayıp, bunun hadislerde de olduğu bir vakıdır. Bağlamından koparılıp ve diğer edille-i şeriyeyi dikkate almadan yapılan her yorum, beraberinde birçok problemi getirmiştir. Aslında bunun temelinde bir usûl sorunu olup, belli bir metodolojiyle meseleye yaklaşmadığı takdirde içinde birçok tezaadın olması kaçınılmazdır.

¹⁰⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 15/258.

¹⁰¹ el-En’âm, 6/28.

¹⁰² Sâbûnî, *Revâi’u'l-beyân*, 2/493.

Bu yaklaşım, spesifik olarak “ثم يعودون لما قالوا” cümlesini yorumlama ve buna dair fikhî hükümleri belirlemede de ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bu tartışmalar sadece lafzî olmayıp, aynı zamanda bunun âyetin ifade ettiği hükmü tespitinde de etki etmiştir. Kur’ân ve sünnet bütünlüğü dikkate alınmadan ve sadece kelime bilgisiyle yorumlamanın yeterli olmadığı ve günümüz bazı değerlendirmelere ışık tutması açısından da önemlidir. Zira bunun sadece dil ve gramer ağırlıklı olarak yapılması beraberinde birçok problemi getirmektedir. Bu da tabii olarak aynı mevzu için iki uç ve/veya farklı yorumu doğurmaktadır.

İki yaklaşım arasındaki temel ve metodolojik farkın yanı sıra çoğunluk, aslî manada aynı düşünmekle beraber âyetlerin anlaşılması için yapılan takdirlerin farklılığı, anlamın kapsamını da etkilemektedir. Buna göre Eimme-i Selâse’nin “يعودون” cümlesine genel olarak “cinsel beraberliğe azmetmek/dönmek” şeklinde verdiği anlamın dar olmakla beraber hüküm, mana ve gramer açısından da birçok itirazı barındırmaktadır. Buna mukabil, Şâfiî’nin bu cümleye “kocanın zihâr sonrası boşamaya güç yetirecek bir zaman geçmesine rağmen bu süre zarfında onu boşamayıp (bundan dönmesi)” şeklindeki tevili, en genel ve kapsamlı bir değerlendirme olduğu sonucuna varılmıştır.

Âyetlerin ifade ettiği anlamın farklı şekillerde yorumlanması, içtihat açısından bir zenginlik olmakla beraber, genel olarak cumhûrun bakış açısının referans alınması önem arz etmektedir. Zira bunun dışındaki görüşlerin dikkate alınması durumunda fikhî açıdan birçok tartışmayı beraberinde getirmektedir. Bununla ilgili mevziî olarak Mücâdele suresinin üçüncü âyeti bağlamında incelediğimiz ve bunun dışındaki âyetleri yorumlamada örnek olması açısından şu sonuçlara ulaşılmıştır: Âyetlerin Kur’ân bütünlüğü içinde ele alınması, bunun sünnette anlaşıldığı ve uygulandığı şeklinin dikkate alınması, iki kaynağın -arasındaki kaynak değeri farklı olmakla beraber- birbirini tamamlama yönünün gözden kaçırılmaması ve metodolojik olarak usul-i fıkıh çerçevesinde fer’î hükümlere yaklaşılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Acar, Halil İbrahim. *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*. Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, 2000.
- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur’ân-ı Kerim Meâlî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd. *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’î’l-mesânî*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-turâsî’l-‘arabî, ts.
- ‘Âsî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî el-Hanbelî. *Mecmû’u Fetâvâ İbni Teymiyye*. Riyad: Dâru ‘Âlemi’l-kütüb, 1412/1991.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *el-‘Inâye şerhu’l-Hidâye*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘ilmiyye, 2007.
- Cezîrî, Abdurrahman. *Kitâbü’l-fıkh ‘ala’l-mezâhibi’l-erbe’a*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘ilmiyye, 2011.
- Cürcânî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. “Zihâr”. *et-Ta’rifât*. 220. Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1428/2007.
- Döndüren, Hamdi. “İlâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ğarnâtî, Ebu Ca’fer Muhammed b. İbrâhîm b. Zübeyr. *el-Burhân fî tertîbi suveri’l-Kur’ân*. Fas: Vizâretü’l-evkâf ve’s-şüûnî’l-islâmiyye, 1410/1990.
- Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân er-Ruaynî. *Mevâhibü’l-celîl lişerhi Muhtasari Halîl*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘ilmiyye, 2007.

- İsfahânî, Ebû Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb. "Zihâr". *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*. 2/413-414. 2 Cilt. Mekke: Mektebetü Nezâr Mustafâ el-Bâz, 1418/1997.
- İbn 'Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr 'alâ'd-dürri'l-muhtar şerhu Tenvîru'l-ebşâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru Suhnûn, ts.
- İbn Kesîr, el-Hâfız 'İmâduddîn Ebû'l-fidâ İsmâ'îl el-Kuraşî ed-Dimeşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1322/2001.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muğnî 'alâ Muhtasari'l-Hırakî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- İbn Manzûr, Ebû'l-fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısırî. "z-h-r". *Lisânü'l-'Arab*. 9/203. 18 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Karaman, Fikret - Karagöz, İsmail - Paçacı, İbrahim - Canbulat, Mehmet - Gelişgen, Ahmet - Ural, İbrahim. "Zihâr". *Dini Kavramlar Sözlüğü*. 715. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: Nesil Yayınları, ts.
- Karaman, Hayrettin - Çağrı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kâfi - Gümüş, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kâsânî, 'Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi'ü's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999.
- Râzî, Muhammed Fahrüddîn b. Diyâiddîn Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1415/1995.
- Sâbûnî, Muhammed 'Alî. *Revâi'u'l-beyân tefsîru âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kur'ân*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1432/2011.
- Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004.
- Yaman, Ahmet. "Zihâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/387-390. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Zemahşerî, Ebû Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, el-Havârizmî. *el-Keşşâf 'an Hakiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Kahire: Mektebetü Mısır, ts.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletuh*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1433/2012.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-münîr fî'l-'akâdeti ve's-şer'i'ati ve'l-menhec*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-mu'âsır, 1411/1991.
- Zürkânî, Muhammed 'Abdul'azîm. *Menâhilü'l-'İrfân*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1422/2001.